

Heinz Schneppen, *Ghettokommandant in Riga Eduard Roschmann. Fakten und Fiktionen*, Metropol Verlag, Berlin 2009, ss. 343, ISBN 978-3-938690-93-2.

Eduard Roschmann, zbrodniarz hitlerowski i funkcjonariusz niemieckiej policji bezpieczeństwa, stał się w okresie powojennym składnikiem kultury masowej. Jako negatywny bohater powieści Frederica Forsytha *Akta Odessy*, na podstawie której nakręcono film fabularny, trafił do świadomości powszechnej i obok tak złowrogich postaci, jak Adolf Eichmann, Josef Mengele czy Amon Göth postrzegany jest przez rzesze czytelników literatury sensacyjnej i kinomanów jako wzorzec ludobójcy. Jego literacka tożsamość, będąca wytworem talentu i wyobraźni brytyjskiego pisarza, nie odpowiada jednak w pełni rzeczywistemu obrazowi tej historycznej postaci. Celem Heinza Schneppena – biografą zbrodniarza – stało się obalenie mitów, jakie wokół osoby komendanta getta w Rydze wytworzyły się w wyniku oddziaływania literatury popularnej. Autor udowadnia ponadto, że powieść Forsytha jest nie tylko fikcją literacką, ale również nosi znamiona manipulacji historycznej. Książka Schneppena nie jest więc jedynie typową biografią, starającą się skrupulatnie ustalić bieg życia i czynów postaci, lecz swoistym dochodzeniem, którego zamiarem, zasygnalizowanym zresztą w tytule, stało się oddzielenie pokutujących w świadomości powszechnej, ale i w środowisku historycznym, fikcji od faktów dotyczących Eduarda Roschmanna i jego działalności.

Praca składa się z trzech części podzielonych na podrozdziały. Strukturę tę określić można jako mieszaną: chronologiczno-rzeczową. Pierwsza i trzecia część zawiera typową dla biografii treść opowiadającą o pochodzeniu rodzinnym i społecznym Roschmanna, karierze w aparacie bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy, a także prezentuje podstawowe dane z życia osobistego. Ważnym elementem wchodzącym w ich skład jest opis funkcjonowania getta w Rydze oraz zbrodniczych działań Niemców na Łotwie w czasie drugiej wojny światowej. Treścią części dzielącej chronologiczny opis życia i czynów postaci w okresie przed

i po sprawowaniu funkcji komendanta getta w Rydze są metodologiczne spostrzeżenia autora o walorze naukowo-poznawczym relacji naocznych świadków – jednego z podstawowych źródeł w badaniach nad Holocaustem.

Rozdziały biograficzne rozpoczyna opis „czarnej legendy” tytułowego bohatera, z której oddziaływaniem autor – ambasador Republiki Federalnej Niemiec w Paragwaju – zetknął się osobiście. Jej przyczyną stał się światowy sukces *Akt Odessy* i powoływanie się przez F. Forsytha na autorytet Szymona Wiesenthala. Tymczasem na kartach prezentowanej książki Schneppen udowadnia, że „rewelacje” odnoszące się do komendanta ryskiego getta są w dużej mierze mistyfikacją. Dotyczy to zarówno jego działalności w czasie wojny, jak również po jej zakończeniu. Nie jest to jednak próba obrony Roschmanna czy wybielenia jego wizerunku. Autor udowadnia bowiem, że ów funkcjonariusz hitlerowskiej machiny terroru bezpośrednio uczestniczył w jej zbrodniczych działaniach. Był jednak o wiele mniej „spektakularnym” jej elementem niż postać skreślona na kartach powieści Forsytha. Według ustaleń Scheppena Eduard Roschmann był raczej zbrodniczym biurokratą niż sadystycznym oprawcą. Powojenne losy byłego esesmana, jego ucieczka z Europy i ukryte trwanie w Ameryce Południowej (głównie Argentynie, ale również w Brazylii i przez kilka ostatnich tygodni życia w Paragwaju) miały również charakter raczej codziennej egzystencji niż działalności w tajnych organizacjach. Poprzez przedstawienie powojennych losów Roschmanna autor podejmuje próbę odmitologizowania spraw związanych z tajną działalnością byłych członków SS. Według niego istnienie słynnej organizacji „ODESSA” jest mitem, w którego rozpowszechnianie zaangażowany był m.in. S. Wiesenthal. Sensacyjna „otoczka” podtrzymywała bowiem zainteresowanie opinii publicznej działalnością wiedeńskiego „łowcy nazistów”.

Rodzajem dygresji metodologicznej, związanej jednakże z tematem książki, jest jej druga część, opowiadająca o komplikacjach i trudnościach wynikających z wykorzystywania materiału źródłowego pochodzącego od naocznych świadków ludobójstwa niemieckiego w czasie drugiej wojny światowej. Według autora są to źródła wielce „problematyczne”, szczególnie gdy ma się do czynienia z zeznaniami ofiar niemieckiej przemocy, które stanowią przecież zdecydowaną ich większość. W odniesieniu do E. Roschmanna relacje niejednokrotnie nie pokrywały się ze sobą i często deformowały obraz jego postaci. Według ustaleń autora tytułowy komendant w zeznaniach osób, które przeżyły dramat ryskiego getta, był najczęściej identyfikowany z osobą swego poprzednika – niezwykle brutalnego – Kurta Krausego, a także innych członków SS wchodzących w skład niemieckiego i łotewskiego nadzoru getta. Autor kwestionuje prawdziwość szeregu relacji, z których informacje były podstawą wiadomości dotyczących Roschmanna przekazywanych przez Wiesenthala i rozpowszechnionych następnie na kartach powieści Forsytha. Jedną z nich jest na przykład wiadomość o funkcjonowaniu w obrębie ryskiego getta ruchomych komór gazowych, których w rzeczywistości – jak udowadnia autor – tam ich nie było. Ocena wartości i wiarygodności zgromadzonych relacji nie jest jedynie postulatem badawczym historiografii, lecz stanowi ważny element procedury poszukiwań i osądzenia zbrodniarzy hitlerowskich. Wyjaśnienie aspektu prawnego dotyczącego ścigania Roschmanna przez wymiar sprawiedliwości (austriacki i niemiecki) stanowi również cenny walor książki Schnepena.

Podstawą źródłową studium jest w dużej mierze materiał zgromadzony w niemieckich i austriackich archiwach. Składają się na niego dokumenty z czasów Trzeciej Rzeszy, a też te wytworzone przez wymiar sprawiedliwości i służby dyplomatyczne Republiki Federalnej Niemiec i Austrii po postawieniu Roschmanna w stan oskarżenia. Autor dotarł także do

archiwaliów chronionych w Polsce (Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu) i na Łotwie oraz do dokumentacji przechowywanej przez szereg instytucji zajmujących się problematyką hitlerowską (np. Centrum Dokumentacji Wiesenthala we Wiedniu, uniwersytety niemieckie i austriackie). Baza źródłowa oraz przytoczony na końcu książki spis wykorzystanej literatury (zarówno niemieckiej, jak i obcojęzycznej) świadczy o szerokim zakresie przygotowania materiałowo-źródłowego prezentowanego studium biograficznego.

Książka Schnepena jest interesującą lekturą nie tylko dla zawodowych historyków zajmujących się problematyką zbrodni niemieckich w Europie. Dla nich stanowi z pewnością ważny głos w dyskusji nad interpretacją i pogłębioną refleksją nad dotychczasowym materiałem źródłowym. Dla szerszego grona czytelników zainteresowanych historią drugiej wojny światowej i jej różnorodnymi konsekwencjami społecznymi jest przede wszystkim wiarygodną biografią Eduarda Roschmanna, postaci spopularyzowanej przez powieść F. Forsytha, która gdyby nie rozgłos, jaki dzięki temu zyskała, nigdy najprawdopodobniej nie doczekałaby się książkowego opracowania naukowego.

Tomasz Krzemiński (Toruń)

